“Hər bir vilayətin qəzeti gərək ol vilayətin aynası olsun...”

Həsən bəy Zərdabi “Əkinçi”nin səhifələrində yazırdı

Zərdabişünas alim Esmira Cavadova öz həyatını jurnalistikaya, araşdırmaya, elmi tədqiqatlara həsr edib. O, 1920-ci ilə qədər olan Azərbaycan jurnalistikasının zəngin kartotekasını hazırlayıb. 1980-ci ildən etibarən araşdırma ilə məşğul olmağa başlayıb. Onun yaradıcılığının əsas hissəsini Azərbaycan milli mətbuatının banisi Həsən bəy Zərdabinin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı araşdırmalar təşkil edir.

E.Cavadova Həsən bəy Zərdabinin ”Əkinçi” qəzetində dərc olunmuş məqalələrini təqdim edir.

”Gələn il Qazan şəhərində müsəlmanları oxutmaq üçün müəllimxana açılacaqdır. Yəni ol müəllimxanada oxuyanları müsəlman məktəbxanalarına müəllim təyin edəcəklər”.

”Əkinçi”, 1875, N:10, 2 dekabr, ”Təzə xəbərlər”.

”Hər bir vilayətin qəzeti gərək ol vilayətin aynası olsun... Onların hər bir dərdi və xahişi ol qəzetdə çap olunsun ki, ol qəzetə baxan xalqı aynada görən kimi görsün. Əlbəttə, qəzetin belə ayna kimi olmağı xalq ilədir, yəni, hər kəs gərək öz dərdini və xahişini qəzetlərində bəyan etsin ki, onların barəsində işdən xəbərdar olanlar mübahisə etməklə onların yaxşı, yamanlığını aşkar etsinlər, ta ki, o işi görən onun yaxşı ya yamanlığından agah olub sonra peşmanlıq çəkməsin”.

”Əkinçi”, 1875, N:11, 18 dekabr, ”Daxiliyyə”.

”Quşların bədəni çox zərif olduğuna onlar vəba naxoşluğu bir yerə düşəndən bir neçə gün irəli sərçələr, qarğalar və qeyri quşlar o yerdən uçub gedirlər”.

* * *

”Osmanlı dövləti Firəngistanın paytaxtı Parij şəhərində öz xərci ilə çox adama təlim verdirir. Qəzetlərdən belə məlum olur ki, elmi-təbiiyyədən savayı elmləri təhsil edənləri qaytarıb geri gətirəcəkdirlər və onlara xərc olunan pul ilə İstanbulda bir böyük məktəbxana, yəni universitet bina tikəcəkdilər”.

”Əkinçi”, 1875, N:2, 5 avqust, ”Təzə xəbərlər”

”25 ildir Tiflisdə dövlət tərəfindən əkin və ziraət icması bina olub. Onun calisləri məktəbxana açıb qeyri yerlərdə işlənən əsbabları (kənd təsərrüfatı maşınlarını - E.C.) imtahan edib öz şagirdlərinə göstərirlər”.

”Əkinçi”, 1875, N:5, 20 sentyabr, ”Təzə xəbərlər”.

”1873 sənədə Rusiyanın universitetlərində 8000-əcən, gimnaziyalarda 20000-əcən, üç klass məktəbxanalarda 30000-əcən və bir klass məktəbxanalarda 1000000-acan oxuyan olub”.

”Əkinçi”, 1875, N:6, 5 oktyabr, ”Təzə xəbərlər”.

”İngilis vilayətində hər bir sənətkarın və hər cürə fəhləlik edənlərin icması var ki, hər kəs ol icmaya öz güzəranına görə xərc verir. O pul ilə icma şikəst ya naxoş olan və qulluğu olmayan kəsləri saxlayır və bir neçə dəfə ol icmalar sözü bir edib fəhləliyə artıq pul istəyib alıblar. Bir neçə il bundan əqdəm kənizlər icma bina ediblər. İndi yazırlar ki, nökərlər də icma edib istəyirlər ki, onlara həftədə 3 gün oxumağa rüxsət versinlər”.

”Əkinçi”, 1875, N:9, 18 noyabr, ”Təzə xəbərlər”.

Azərbaycanda kapitalist münasibətlərinin inkişaf etməyə başladığı bir dövrdə tütünçülük kimi bir təsərrüfat sahəsinin inkişafı və onun iqtisadi cəhətdən faydalı olduğunu əhaliyə başa salan H.B.Zərdabi bu bitkinin genişləndirilməsini tövsiyə edir, onun növləri, əkilib-becərilməsi üsulları, xəstəlikləri haqqında yazırdı:

”Tənbəki 2 qism olur: birisi Amerika tənbəkisidir ki, onun yarpağının ucu şiş və çiçəkləri qırmızıdır və birisi Osmanlı tənbəkisidir ki, onun yarpaqlarının ucu girdə və çiçəyi sarımtıldır və bu iki qismin hər biri bir neçə cürə olur.

Tənbəkinin yaxşı-yamanlığına səbəb hansı qismdən olması deyil, onu necə əkib-becərmək və qurudub saxlamaqdır. Tənbəki qumustan və çox gilli yerdən başqa hər yerdə əmələ gəlir, amma onun üçün qara, yəni meşə yeri yaxşıdır. Bu yeri toxumlayandan irəli 3-4 dəfə çox dərin süxur edib, ona insan, ya at, mal peyini qarışdırıb qüvvətləndirmək gərək. Çünki tənbəki gərək tez əkilsin və belədə baharın sübh soyuğundan tələf olur, ona binaən onu fevralın 15-dən aprelin 15-cən bir işıq və soyuq olmayan evdə, qutularda əkib sonra isti düşəndə çıxarıb əkin yerində şitil edirlər. Eni və uzunu 5 arşın olan qutuda 3-5 misqal toxum bitirmək olur. Hər 4 desyatin yerə bir girvənkə toxumun şitili bəsdir və bir də quruda toxum çıxanda onların yeri dar olsa, yaxşı olar ki, onu çıxarıb, bir böyük qutuda şitil edib sonra əkin yerinə şitil edəsən.

* * *

Tənbəkini may ayının itibdasından axırınacan əkin yerinə şitil etmək gərək. Bu zaman hər otun 4-6 yarpağı olur. Şitil olandan 2 gün irəli yeri bir dəfə də şuxm edirlər və əgər yer çox nəmiş deyil isə şitili çıxardıb onun yerinə təzə şitil basdırırlar. Şitil olandan sonra tənbəkini 2-3 həftə müddətində hər 2 ya 3 gündə bir əl ilə sulayırlar və ya həftədə bir suya basdırırlar. 2 həftədən sonra cızıqların arası ilə gedib onların dibini əl ilə torpaqlamaq gərək və ya kiçik kotan kimi iki dibini əl ilə ata qoşub, cərgələrin arası ilə sürmək gərək ki, kotan torpağı hər iki tərəfə atıb, tənbəkinin dibini torpaqlasın və əgər sonra quraqlıqdan və ya bərk yağışdan sonra lazım olsa bir dəfə də zikr olan qayda ilə onları torpaqlamaq gərək. Otlar böyüyüb qönçələyəndə bu qönçələri və həmçinin yarpaqların dibində təzədən əmələ gələn budaqları üsullu yolub, hər otun üstə 6-dan 12-cən yarpaq saxlamaq gərək.

* * *

Tənbəki yetişəndə onun yarpaqları solub, sallanıb, şirələnir, onların üstə sarı ləkə əmələ gəlir. Əvvəl dibdəki yarpaqlar yetişir ki, onları dərib götürürlər, bunlardan alçaq tənbəki olur. Sonra yuxarıdakı yarpaqlar yetişdikcə onu bir-bir dərib üstüaşağı əkin yerinə atıb bir neçə saatdan sonra aparıb qurudurlar və ya onların bir neçəsi yetişəndə budağı dibdən bıçaq ilə yarısınacan kəsirlər ki, onun başı yarpaqlar ilə sallanıb 1-6 gün kökü üstə qalsın, sonra aparıb qurudurlar. Yarpaqları qurudandan irəli yaxşı-yaxşı aralayıb bir quru və gün düşməyən və havası dəyişilən otaqda, ya çardaqda belə qurudurlar; ya onları dik yığırlar, ya bir ipə bağlayıb, ya bir nazik ağaca keçirib asırlar. Onların damarları birmərrə quruyandan bir neçə dəfə onlara baxıb kiflənən yarpaqları götürüb atmaq gərək ki, qeyriləri xarab olmasın. Sonra onları dübarə yaxşı-yaman aralayıb hər 25 ya 30 yarpağı bir yerə bağlayıb, üst-üstə yığıb bu dəstələri anbarda saxlayıb yetişdirmək gərək. Bu zaman bir neçə dəfə onları çökürmək (çevirmək - E.S.) və dəstələri açıb havaya vermək gərək. Alıcı olmasa onları anbarda tütünçülər kimi saxlaman gərək, yəni anbarın içinə iki ağac qoyub, onun üstünə bir taxta qoyub, bu taxtanın üstə tənbəki dəstələrini asıb, arasına bir neçə çay daşı qoyub saxlayırlar.

* * *

Bu anbarın bir neçə bacası olsun ki, onun havası təmiz olsun. Bir desyatindən 57.120 putacan tənbəki hasil olur ki, hər put 1-5 manata satılır.

Toxumdan ötrü saxlanan otları bir-birindən aralı çəkib, onların başında olan çiçəklərdən toxum əmələ gələndən sonra təzə əmələ gələn çiçəkləri yolub, toxum quruyandan sonra onları xaş-xaş başı kimi dərib qışda saxlayıb, baharda başlardan çıxarıb əkmək gərək”.

”Əkinçi”, 1877, N:8, 14 aprel, ”Əfali-əhli-dehat”.

Qeyd:** **Həsən bəy Zərdabinin ”Əkinçi” qəzetində çap olunmuş məqalələri, yazdığı və ya topladığı xəbərləri ”Əkinçi” 1875-1877. Tam mətni. Transliterasia və tərtib edəni: Turan Həsənzadə; ön sözün müəllifi və redaktoru: Əziz Mirəhmədov. Bakı, ”Avrasiya press”, 2005, 496 s. kitabından seçilmişdir.